

O OBLIKOVANJU IDENTITETA I TIPOVIMA PODRIVANJA (MITOLOGEMSKOG) JEDINSTVA ISPRIČANOG

Modaliteti Novakove dekonstrukcije
i Ferićeve rekonstrukcije ideoloških slojeva autorske intencije

Boris Škvorc

(Filozofski fakultet, Split – Macquarie University, Sydney)

Polazeći od pretpostavke da Slobodan Novak kroz svoje romane konstruira obrazac identiteta koji se može preklapati s drugim tekstovima, odnosno dopunjavati tvoreći jedinstveni diskurzivni prostor ispričavanoga, autor se u ovome radu bavi konstrukcijom identiteta i tipovima podrivanja zamišljenog jedinstva u Novakovim romanima te mogućnostima koje ovako ostvareni model može potaknuti druge suvremene hrvatske pisce, u prvome redu “otočku prozu” Zorana Ferića, odnosno iščitljive obrasce konstrukcije identiteta u njegovu romanu *Smrt djevojčice sa žigicama*.

Ključne riječi: Slobodan Novak, Zoran Ferić, identitet, pripovijedanje, dekonstrukcija

1. UVOD

Ovaj se rad bavi izučavanjem modalnih aspekata konstrukcije identiteta i tipovima podrivanja zamišljenog jedinstva ispričanog u romanima Slobodana Novaka, te mogućnostima koje ovako ostvareni model “proklizavanja”

konstruiranog identiteta iz teksta u tekst i njegova (pre)oblikovanja iz romana u roman može podstaknuti u pripovjednoj praksi drugih suvremenih pisaca, gdje se prije svega misli na “otočku prozu” Zorana Ferića, odnosno “trošenje” i “preoblikovanje” obrasca koji je stvorio Novak u romanu *Smrt djevojčice sa žigicama* (2002).¹ Polazi se od pretpostavke da Novak kroz svoja četiri romana (*Izgubljeni zavičaj*, *Mirisi, zlato i tamjan*, *Izvanbrodski dnevnik i Pristajanje*) ustvari ispisuje (konstruira) obrazac identiteta koji se intertekstualno može preklapati s drugim tekstovima, odnosno “dopunski se konstruirajući i rekonstruirajući” dopunjavanjem narativnih sekvenci iz raznih tekstova koji se na autorskoj i recepcijskoj razini intencije međusobno dopunjuju i odnose jedan prema drugom kao dio zajedničkog diskurzivnog prostora ispričovijedanog (i značenjski međukodiranog). Tako *ustrukturirana* “unutarnja intertekstualnost” još se bolje može iščitati ako se analiziraju ostali Novakovi prozni tekstovi, pogotovo oni iz priča zbirke *Tvrđi grad*. Riječ je o povratku koji u kontinuitetu dekonstruira i nameće nova uokvirenja rekonstruirajući pozicioniranje središnje inteligencije romanâ (ili možda čak cjelinu koja bi se mogla intepretirati u obliku jednog jedinstvenog romana rijeke!?), odnosno središnji lik koji se nakon prva tri romana ostvario u svojoj konstrukciji projiciranoj u obliku nedovršenosti (nezaokruženosti, samoće) na taj način da je postao podatan za mogućnost proklizavanja svog sadržajnog sloja izvan okvira vlastita opusa te se sada kao lik može pojaviti u istom prostoru, ali rekonstruiran kao sporedni lik drugog pripovjedača (naratora, pisca). Prostor autoreferencijalnosti tako postaje prostorom referencijalnosti prema *drugom*, da bi se na kraju oba tipska teksta vratila sebi. Zadnji roman Slobodana Novaka vraća se, *pristaje* samoći i nakon (kolektivna) korisnog čina koji je trebao predstavljati iskorak izvan samozadanog (samodopadnog) svijeta osamljenosti, istovremeno tražeći za sebe prostor u okviru kojeg će biti moguće *sretno potonuti*. Istovremeno, roman koji je “pisca iz lektire” smjestio u okvir nezavršenog “posthumanističkog” kriminalističkog romana bez konačnog moralno vjerodostojnog razrješenja² koristi Novakov lik (naratora) da bi ovjerio svoj svijet Otoka u čiju jednoznačnost nije više potpuno siguran. Na kraju krajeva takav se tip ideološke kontrole kroz tekst uopće više niti ne naznačava kao mogućnost. Taj se Novakovim

¹ Citati iz ovog romana su prema izdanju: Zoran Ferić, *Smrt djevojčice sa žigicama*, Zagreb, Naklada MD, 2002.

² O ovoj hipotezi više kasnije, uz citate iz *Knightsa* (2004).

pripovjedačem zadani prostor, naime, već toliko formirao u hrvatskoj prozi i njezinu teorijskom promišljanju (Flaker, 2003) da je ovakva “upotreba” klasika (Malog iz *Mirisa*) prije ili kasnije morala biti ostvarena na jedan od tri moguća načina: kroz podražavanje modela i uklapanje lika u novi ideološki i narativno zadan koncept Otoka, u obliku suprotstavljanja tradiciji i rekonstruiranja lika protiv ideološkog kompleksa koji je zaokruživao svojim romanom rijekom, ili kao moguća pomirba oboga ostvarena u svojoj konačnici kao rekonstrukcija jedinstva tekstualnog i vjerodostojnosti ispričanog s određenom pragmatičnom svrhom koja ima alegorijsku intenciju.

Bilo kako bilo, postupak diskurzivnog preplitanja dvaju opusa ovjerava postmodernost postupka i konstrukcije ispričovijedanog svijeta obaju autora: Novaka kao pisca koji je pripremio teren za rušenje granica “među svjetovima”, a Zorana Ferića kao onog tko je na srušenom prostoru mogućeg preplitanja ponuđeno preuzeo i preuzete elemente utisnuo u vlastitu grotesknu strukturu ispričovijedanog, dajući prepričanom drugačiju intencijsku intonaciju. On je, štoviše, groteskno urušavanje pripovjednog jedinstva klasične forme romana dvostruko naglasio, potencirajući ga dodatno raspadom narativna jedinstva jedne od najstabilnijih trivijalnih formi i stvaranjem preduvjeta za njezin ekskurz u svijet “visoke” književnosti. Nju smo, unatoč činjenici da ju je izvan dogovora određene interpretacijske zajednice bilo praktički nemoguće definirati, donedavno ovjeravali estetskim i poetičkim kriterijima unutar kojih nije bilo mjesta za književni iskaz koji je nazivan trivijalnim (kriminalistički roman). Tu je granicu pomaknula generacija pisaca koja stoji između Novaka i Ferića, točnije Pavao Pavličić i Goran Tribuson.

Mislim da je u uvodu za kraj važno naglasiti da je kod pisaca o kojima je ovdje riječ jednako važan modalitet naglašavanja identifikacije u odnosu na vrijeme i prostor na koji se tekstovi oslanjaju te da povijesna uklopljenost bitno ovisi o omeđenosti (otokom, jezikom, ideologijom) i pokušajima da se ta omeđenost potkopa, bilo jezičnim karambolima i odnosima prema makrostrukturama podiranja značenjske stabilnosti (Novak) ili umnažanjem stilsko-generičkih potencijala teksta i ekskurzima u drugačije forme izražavanja, uključujući trivijalni roman, romansu, film (Ferić). To problematiku oblikovanja (konstrukcije) identiteta kao političkog (Novak) ili medijskog (Ferić) konstrukta i ideologeme koji utječu na podiranje stabilnosti i preoblikovanje polaznih pozicija kroz tekstualnu i čitateljsku intenciju stavlja u središte pozornosti ovog rada.

2. IDENTITET POLITIČKOG

Pitanje identiteta i određivanje njegove uloge u konstituiranju tekstova i tipovima njihova iščitavanja našlo se je u središtu teorijskih rasprava o književnosti i ostalim kulturalnim praksama već sredinom šezdesetih godina prošlog stoljeća. To ponajviše vrijedi za angloameričko kulturalno okružje i prostor na kojem je na teorijski pristup presudan utjecaj izvršilo mišljenje utemeljeno na idejama francuskog poststrukturalizma. Na našim ovdašnjim prostorima taj se proces zbivao znatno sporije, manje izravno i, tamo gdje ga je bilo, s određenim vremenskim zaostatom. S obzirom na specifičnost društveno-političkog sustava u kojem se živjelo i u praksi primjenjivane tipove ideološke redukcije pozitivističkih konstrukata o “potpunom poznavanju svijeta”, cijeli je proces propitivanja identiteta u književnosti i kulturi bio više emocionalno uokviren i bitno ideološki determiniran, bilo da se radilo o determinaciji iz pozicija “konstrukcije” svijeta koje je gradio ondašnji politički sustav ili njegovim nacionalnim “dekonstrukcijama”.

U takvim je dakle procesima te njihovoj potrebi da opišu, hijerarhiziraju, imenuju i iz vlastitih pozicija ovladaju građom koja im je neprekidno izmicala ostvarenom višeznačnošću i umnožavanjem identitetskih potencijala, inzistirano upravo na redefiniranju identiteta kao kolektivne pozitivistički uokvirene datosti poznatog svijeta, dakle na naturalizaciji i aproprijaciji koncepta, a ne na njegovu dekonstruiranju, što je drugdje znatno ranije dovelo do prihvaćanja “jastva”, odnosno društvenog i kulturalnog identiteta kao fikcijskih konstrukta koji koketiraju s faktografskim dovodeći (natrag) u vezu ono što je od formalizma pokušavano razdvajanjem biti smješteno u samodovoljnost različitih svjetova. U hrvatskoj književnosti se i konstrukcija i dekonstrukcija književnih identiteta nakon Drugog svjetskog rata i “presijecanja” svijeta ideologijâ popola, u svoju javnu i jedinu dopuštenu i u onu tajnu, neprekidno prešućivanu sferu odvijala dvjema naoko sličnim, ali ipak odvojenim poetskim i narativnim strategijama iskaznih subjekata (ideologija). Jedna se od njih nametala svojom ludičnošću, odnosno stvaranjem privida književnosti kao “igre” koju se igra u odnosu na sustav (dogovorljive književne vrijednosti i vrijedne književnosti, a potom i nezavisnog prostora djelâ kao prostora igre). Druga je strategija bila izravnije vezana uz ironiju, njezin *simulatio* (u kojem je dominantna prijetvorba, pretvaranje – kad se kaže ono što se ne misli) i *dissimulatio* gdje se pretvara da se misli ono što se ne misli, odnosno gdje se ta prijetvorba upotrebljava kao podrivač stabilnosti bilo kojeg kolektivno nadanog identiteta i nameće recepciji de-

konstrukcijski element potencije moguće “ponovnog početka”, bez obzira govorimo li o formalnim ili sadržajnim elementima ideologije teksta (usp. Eagleton, 1991:194).³

Kad govorimo o zaokretu od ideološkog uslojavanja i “obračuna s ideologijama” Krležina tipa prema umnažanju diskurzivnih mogućnosti i poigravanju s pitanjima koja će poistovjećivanjem procesa na formalnom i ideološki determiniranom planu proizvesti preduvjete postmodernog iskaza, riječ je o procesima koje je, u praksi, započeo sam Krleža, ali su se oni većinom ipak zbili pored ili, u još većem opsegu, poslije njega. Pogotovo je to vidljivo kroz čitanje proznih tekstova iz razdoblja stjecanja i proizvodnje konsenzusa vezanog uz postizanje takozvane povlaštene pozicije “intelektualnog autoriteta” u radovima Ranka Marinkovića i Petra Šegedina, na primjer. Taj proces re-ideologizacije i proizvodnje drugačijeg tipa ideološke identifikacije još je izravnije vidljiv od pojave krugovaša i dekonstrukcije kolektivnog narativnog “ja” u tekstovima Ivana Slamniga, Antuna Šoljana i Slobodana Novaka.⁴ Naravno, kod svakog od tih pisaca proces će se zbiti na drugačiji način, a odnos prema kolektivitetu kao izvanjski zadanom okviru bit će uslojen iz različite perspektive. I dok je u Slamnigovim i Šoljanovim tekstovima već na prvi pogled bila čitljiva svijest o identitetu kao konstrukciji i “poigravanju” s krležijanskim i andrićevskim konceptom opstanka grupe u prostoru i vremenu, odnosno o drugačijim orijentirima u procesu definiranja (konstrukcije) skupine, kod Slobodana Novaka vršio se istovremeno dvojak proces. S jedne strane bio je prisutan proces dekonstrukcije identiteta jednog tipa kolektivne zanesenosti, a s druge se zbivalo izvanjski zadano i ironijskim uslojavanjima naznačeno uokvirivanje u moguće potencijale dru-

³ U navedenom tekstu Eagleton ne samo da tekst i misao o tekstu iz područja zadanosti okvirima devetnaestostoljetne tradicije redefinira u smislu da fraza “razmišljamo riječima kad govorimo o konceptima” počinje danas funkcionirati kao “razmišljanje o konceptima putem formacije znakova/riječi” koje određuju njihove rubove. Upravo takvim slijedom razmišljanja dolazi i do njegova ukazivanja na činjenicu da je ideologija zapravo manje diskurzivno presjecište, a više da je riječ o određenoj grupi efekta proizvedenih unutar određenog diskursa. Promjena paradigme u tom smislu neće donijeti promjenu obrasca, već ćemo, ako i dalje budemo govorili o ideologiji i kontra-ideologiji, ostati unutar istog diskurzivnog polja.

⁴ Dekonstrukcija kolektivnog “ja” u Šoljanovim i Slamnigovim tekstovima zbiva se na nekoliko razina: na “ludičkom” nivou deideologiziranja konkretne kolektivne paradigme, ali i “kružnom” zbijanju u klapu kao moguću potenciju novih alegorijskih čitanja kolektiviteta. Ovi ideologemi dakle nisu imuni na određivanje književne komunikacije kao kolektivne djelatnosti (v. poglavlje o *krugovašima* u Biti: 1994).

gačijeg izlaza iz nametnute stvarnosti koja je pritiskala svojom (izvanknjiževnom) normom.

Novak svoju sliku drugačijeg tipa identifikacije gradi na temelju dva izvora: iz uspomena na stvarnost koje se u obliku ironično intoniranih slika umnažaju kroz uslojavanje značenja svake pojedine slike i obnavljanja pastoralnog modela zaokruživanja kruga (ideologijskog raslojavanja i njezine suprotnosti koja nije imenovana) protočnosti vremena. To je i razlog slaganja mozaika iskazanog unutar uokvirivajuće slike koja zapravo teče kao romaneskni jedinstveni tijek, gotovo kao “roman rijeka” što nastaje od vremena *Izgubljenog zavičaja* (1955), pa sve do, u posve izmijenjenim izvantekstualnim uvjetima, *Pristajanja* (2005). Promjena uokvirivajućeg diskurzivnog presjecišta ovim tekstovima više daje nego oduzima na zanimljivosti i otuda upravo i dolaze neki elementi frustraciji koje se javljaju kod kasnijih pisaca što (Novakov) otok gledaju kao “utopijski prostor” gdje su moguće određene rošade značenja post-ferijalne identifikacije, kako bi rekao Flaker (2003:190-191). Ali dok je kod Igora Štiksa, na primjer, taj odnos jasno naznačen u odsutnosti, kod Ferića se, na kraju, pojavljuje i onaj kojeg se dugo već u toj “otočkoj prozi” očekuje: sam Pisac. Novak se kod Ferića pojavljuje kao “pisac iz lektire”, lik koji možda na fabularnom planu uništava kriminalističke romane iz lokalne knjižnice, identitet koji se dekonstruira u izvrnutoj pastorali postkriminalističkog romana što roman, upravo u skladu s definicijom postmodernog američkog krimića, “čini generički i tematski usredotočenog na nasilje i pripadajuće devijacije u određivanju identiteta” (Knight, 2004:202).

Ideja posthumanističke metamorfoze prikazana je u romanu *Smrt djevojčice sa žigicama* (2002) putem simplificirana koncepta transvestitske homoseksualnosti kao motiva za moguće ubojstvo u kompleksnom prostoru preraspodjele područja identifikacije unutar istog polja (još jedan rat u pozadini) binarne ideološke zadanosti. U tako identificiranom polju niti se (do kraja) razrješava ubojstvo, niti je otkriveno tko u “krimiću u krimiću” doista trga stranice ili završetke fabule kriminalističkih romana čini predviđivim i unaprijed poznatim. Sve što nam se nadaje je politizacija koncepta identifikacije u obliku njezina negativnog odraza u prostoru koji je napustio okvir unutar kojeg se je tragalo za “višim smislom”. Onda, slijedno tome, u tako uokvirenom svijetu pisac može ostati samo netko tko pokušava otkriti kako se ovo gubljenje smisla zbililo, ili netko tko se uopće više ne može snaći, unatoč pozi koju je zauzeo, dakle može biti patolog (Fero) ili smiješan (čelavi pisac s bradom i debelim naočalama kojeg smo čak čitali za lektiru).

Neke elemente takvog odnosa prema stvarnosti i konstrukcije identiteta pojedinih likova detaljnije ću analizirati u scenama u kojima se Fero suoćava s Piscem (u *Smrti djevojčice sa žigicama*) i onima u kojim se u Novakovom romanu *Pristajanje* pojavljuju promjena paradigme kolektivne identifikacije i nova ishodišta njezina ironiziranja. Prije nego što s područja uokviravanja identifikacijskog diskurzivnog polja koje (de)konstruira jedan kolektivni entitet i zamjenjuje ga drugim prijeđemo na morem okruženo tlo postmoderna raslojavanja mogućeg opstanka kolektiva kao takvog, mislim da je potrebno reći nekoliko riječi o tipovima konstruiranja identiteta u pripovjednoj praksi općenito. Pri tom ću veću pozornost posvetiti suvremenim pogledima novorealističke kritike postmodernog udvajanja identitetskih obrazaca (nestabilnosti i nemogućnosti uokvirivanja). U središtu njihova propitivanja suvremenih paradigmi nalazi se težnja da se ponovo pronade čvrsti oslonac iz kojeg bi se identificirao, a onda i usustavio, niz stabilnih čimbenika određivanja tipova identiteta i načina na koji se oni iz postmoderne razlomljenosti uvida mogu uokviriti u moguće modalne tipove.

3. POLITIKA IDENTIFIKACIJE

U okružju koje je tijekom proteklih pedesetak godina bilo zadano i zadavano izvantekstualno i recepcijski, pitanje propitivanja i definiranja oblikovanja identiteta u raznim tipovima teksta uglavnom je bilo determinirano neslaganjem interpretatora oko mogućih polazišta pojedinačnih čitateljskih praksi. Na teorijskom planu rasprave često je dolazilo do kontradiktornih stavova u postupku određivanja ishodišne metodologijske determiniranosti, ali i ideološke uokvirenosti pojedinačnih postupaka koji su kao metodološke prakse trebale biti izabrane kao čvrsta točka čitanja. Središnje je pitanje, dakle, cijelo vrijeme bilo tipološki određeno izvanjskim činiteljima, odnosno njihovim drugačijim shvaćanjem u različitim interpretacijskim zajednicama koje su posjedovale moć “propitivanja paradigmi”, ali i u skupinama smještenim “između” različitih tipova većinskih (moćnih) kulturalnih krugova. Ovisno o odnosima zajednica i marginalnih skupina, mnoge su interpretacije, čitanja i povijesna usustavljanja često bili ironijski intonirani s uvijek prisutnom mogućnošću naslućivanja “drugačijih” značenja koja se kriju iza površinskih slojeva tekstova, ali koja nisu do kraja iščitavana. Pritom je vrlo rijetko bilo upitno ishodište određivanja identiteta, a dvojbe koje su bile prisutne glede razlika esencijalističkog i konstruktivističkog pristupa iscrpljivale su se

unutar okvira vanjskim čimbenicima nametnutih dilema prisutnih u interpretacijskoj praksi. Ova se oslanjala najprije na fenomenološki pristup, a kasnije na zasade francuskog poststrukturalizma što je bitno određivalo polazište u pristupu, njegovu konstrukciju i kasniju dekonstrukciju.

Okvirne mogućnosti koje su se nadavale svim tipološkim polazištima mogu se podijeliti u dvije temeljne skupine, odnosno shvaćanja identiteta kao konstrukcije, stvorene na temelju diskurzivne zadanosti unutar okvira jednog diskurzivnog polja, ili, u tradicionalnijim pristupima čitateljskim i interpretacijskim praksama, kao prihvaćanje esencijalne predisponiranosti, genetske obilježnosti i disimilacijske određenosti koje, konstituirajući čitatelja, tekstualne prakse podređuju vlastitom mitologemskim slojem uvjetovanom tipu promišljanja.⁵ Na širem planu razlozi ovakvoj podvojenosti u stavovima imaju nekoliko ishodišta, većinom vezanih uz smjerove proučavanja književnosti i kulture što su se na prostoru engleskog jezičnog područja razvijali od 1960-ih do 1980-ih godina. To je u hrvatskom promišljanju problema u teorijskoj literaturi bilo manje naglašeno.⁶ S jedne je strane bitan doprinos promjeni u načinu razmišljanja o književnosti, njezinu odmaku

⁵ Povijesni tip promišljanja problema poznaje još i oblik “disimilacijskog” nacionalizma, odnosno procesa “oblikovanja (kolektivnog) identiteta” (...) “od nacije prema državi” (Cipek i Vrandečić, 2007:9). Suvremeno promišljanje kolektivnog identiteta u povijesnom narativu uvažava prijelaz od esencijalističkog “etnocentričnog” shvaćanja nacije i nacionalnog, kroz konstruktivizam devetnaestog stoljeća i stvaranje liberalnog interesnog područja (nacionalne) identifikacije građanstva, neovisno o asimilacijskom ili disimilacijskom modelu, do kombiniranog tipa nacionalnog oblikovanja (kolektivnog identiteta) koji uvažava i etnocentrični i nacionalno-liberalni (konstruirani) element. Problem s takvim oblikovanjem kolektivnog identiteta poststrukturalisti vide u jezičnim strukturama koje ga opisuju (stvaraju): jastvo nema vlastite prirode, smatra Derrida (2006), jer ne postoji izvan gramatičkih struktura – ono je proizvedeno tim strukturama, bez obzira radi li se o promišljanju individualnog (knjiškog) ili kolektivnog (mitološkog) identiteta.

⁶ Tragovi problema identiteta kao konstruirajućeg činitelja književne prakse (pisanja i čitanja) prepoznatljiviji su u tom razdoblju više u samoj književnoj praksi, negoli u teorijskom, stilističkom i povijesno-književnom promišljanju, što naravno ne umanjuje identifikaciju identiteta s nacionalnim narativom koji se proces zbiva praktički od romanticističke konstrukcije povijesnog kontinuiteta. Određivanje razdoblja Šenoina *Vijenca* kao konsolidirajućeg činitelja stvaranja samostalnog “književnog polja” kao diskurzivne prakse koja je sublimirala “oblikovanje nacije” iz vremena preporoda povijesno-književni je narativ koji je bitno utemeljen na esencijalističkom shvaćanju nacionalnog, od srednjovjekovnih spisa do suvremene književnosti. Pitanje rekonstrukcije tog narativa i disimilacijskih procesa koji su uvjetovali predmet je novije hrvatske historiografije (Stanić, Vrandečić, Budak) i suvremenog kulturalnog studija koji se poviješću književnosti bavi uvažavajući perspektive novog historicizma i kulturalnog materijalizma materijalnog (Fališevac i – više intuitivski – Novak).

od elitizma, proučavanja unaprijed zadana kanona (Matthew Arnold i engleska nova kritika) i njezinom umetanju u širi prostor “kulturalnih praksi” omogućio je razvoj “birminghamske” škole (Birmingham School) kulturalnih studija i istraživanjâ Raymonda Williamsa (E. P. Thompsona, a kasnije Stuarta Halla i ostalih) koja su u praksi “dekonstruirala” čitanje kanona kao jedinog mogućeg prostora ekskluzivnog bavljenja književnim (i kulturnim) korpusom (usp. Rojek, 2007, a v. i: Biti, 2000; Duda, 2002:9–10; Hall, 2007: 34). U tom procesu redefiniranja identiteta nije zanemariva ni uloga konstituiranja takozvane rodne kritike otprilike u istom periodu, a koja je uključivala feministički, rasni, *gay* i, neizravno, postkolonijalni pogled na problematiku suprotstavljenosti (re)konstrukcije i/ili esencijalne zadanosti pitanja vezanih uz identitet, njegov status u raznim oblicima tekstualne prakse, ali još više s obzirom na pitanje identiteta kao konstituirajućeg činitelja tekstualnosti u svim oblicima koji danas čine korpus postmodernističke paradigme tekstualnog označavanja.⁷

U kulturalnim studijima, tvrdi Moya (2000), identitet, odnosno njegovo određivanje i odnos određenog konstruiranog ili opisanog identiteta u odnosu na druge zauzima središnje mjesto u interpretacijskom postupku. Oko njegova definiranja vode se brojne rasprave koje su često nabijene emocijama i vrlo su žučne, što predstavlja prilično neobičnu pojavu za svijet teorijskog promišljanja književnosti i njegovu dvadesetostoljetnu tradiciju. Nakon početnih radnji obavljenih u okviru prve generacije kulturalnih teoretičara, koji su u mnogome svoje shvaćanje područja bavljenja temeljili na raspravama Adorna, Gramscija i Giddensa, u posljednja tri desetljeća problem se našao u središtu zanimanja kritičkih promišljanja književnosti bez obzira radilo se o psihoanalitičkim studijama (Lacan), poststrukturalističkim raspravama u užem smislu riječi (Barthes, Derrida), postkolonijalnoj kritici (Bhabha), studijima etniciteta i multikulturalizma (Pharekh), sociološki uokvirenim studijama koje u središte stavljaju identifikacijski interes čita-

---

⁷ Parekh (2000) upozorava da između manjinskog glasa rodne grupe (rasa, seksualna pripadnost) i multikulturalne zajednice u okviru njezine prostorne postkolonijalne izdvojenosti (nacija, etnička skupina) postoji bitna metodološki determinirana i diskurzivno zadana razlika koja se sastoji u polazišnoj točki stvaranja privida esencijalistički determiniranog podrijetla, ali i dekodiranja konstrukcijskih elemenata. Ovi su bitno različiti s obzirom na ishodišta svoje zadanosti i tip konstrukcije, odnosno na činjenicu radi li se o “interesnoj identifikaciji” kao što je slučaj subkulturalne identifikacije, ili o “izvanjskoj zadanosti”, kao što je to slučaj Hrvata u Australiji, Pakistanaca u Engleskoj ili “otočana”, što će biti zanimljivo u ovom konkretnom slučaju.

teljskih skupina (Bourdieu), teorijskom “nasilju” i idejom posthumanizma (Baudrillard) ili feminističkoj rekonceptualističkoj teoriji (Brooks ili Butler, na primjer).

U promišljanju problema iskristalizirala su se dva polazišta koja je približio tek povratak teorijskom promišljanju identiteta. Prvu skupinu čini sredinom 1960-ih takozvana rodna kritika (feminizam, *gender studies*), postkolonijalni studiji i etnički studiji. Oni polaze od činjenice o skupnoj identifikaciji izvan okvira nacionalne identifikacije i o oblikovanju vlastita specifična pogleda na svijet, a time i čitanja tekstova (diskurzivnih praksi) iz određene politički, društveno i etički zadane perspektive.

Nasuprot tome stoji poststrukturalistička kritika koja polazi od uspostavljanja analogije između društvenih odnosa i referenci koje organiziraju, odnosno stvaraju, lingvističke strukture. Polazna je točka, naravno, ona koja iskazuje konsenzusom već prihvaćenu teorijsku činjenicu da je značenje konstituirano sustavom razlika. Iz toga slijedi i općeprihvaćena teza da ono nikad nije potpuno prisutno jer je sačinjeno od beskrajnog broja mogućnosti koje nešto nisu i zato se dekodiranje nekog određenog značenja neprekidno odgađa. Još je Barthes ukazao na činjenicu da ljudi nemaju pristup punom značenju izvan premreženosti razlika iz čega slijedi zaključak kako ne postoji objektivna istina. Tako je potreba za istinom zasnovana na krivim pretpostavkama od kojih je prva ta da postoji jedan odnos između znaka i označenog, odnosno znakovnih referenci u “stvarnom svijetu”, te da postoji znanje nezavisno od ljudske misli i akcije, odnosno sustava označiteljskih praksi koje su značenje konstruirale. S obzirom na prirodu odnosa između označenog i označitelja i ideološki obilježeno uključivanje društvenih zadanosti u pripadne kontekste (navedene u prvom dijelu), za znanje koje se posreduje jezikom “ne može se reći da je objektivno” (usp. Moya, 2000:5 i 68). Na ovo se nastavlja sljedbenici poststrukturalizma u Americi koji tvrde da *jastvo* nema prirodu po sebi jer subjektivnost ne postoji izvan gramatičkih struktura koje vode naše misli. Ono je, naprotiv, proizvedeno tim strukturama.⁸

Zanimljivo je da se upravo na ovom mjestu rodna kritika i postkolonijalna kritika vraća iz područja političke identifikacije natrag u čitanje identifikacije političkog i shvaćanje razlike kao jedne od (mnogih) mogućnosti

---

⁸ O ovom stavu i njegovom kritičkom promišljanju v. Terry Eagleton: *Teorija i nakon nje* (originalni naslov je *After Theory* – Nakon teorije, 2003. i bolje odgovara duhu knjige i argumentacije u njoj).

ostvarivanja drugosti. Slažući se s američkim postmodernistima⁹ glede pitanja nemogućnosti uspostavljanja čvrste točke, Judith Butler u principu ne negira ni činjenicu da jastvo nije stabilna kategorija i da se mijenja kao jezična fikcija i efekt diskursa. Prema takvom shvaćanju društveni i kulturalni identiteti su fikcije, ne mogu biti zaustavljene u pokretu, zamrznute u određenom trenutku lingvističkog premrežavanja određenog polja (književnog). Štoviše, McGowan u svom radu *Postmodernism and its Critics* (Postmodernizam i njegovi kritičari, 1991) tvrdi da identiteti nisu samo fiktivni: oni su opasno mistificirajuća pojava (usp. Moya, 2000). Razlog je tome što oni tretiraju fikciju kao činjenice i “pokrivaju pukotine, kontradikcije i razlike koje se pojavljuju u društvenom konstrukt koji nazivamo jastvom” (Moya, isto). Postmodernistička kritika McGowanova zaključuje kako je riječ o želji za identifikacijom koja se zasniva na pozitivističkoj pretpostavci o “potpuno spoznatljivom svijetu”, svijetu koji može biti opisan, hijerarhiziran, imenovan i kojim se može ovladati – a sve u svrhu određene opresivne ideologije. Nazivati određene tipove identiteta “pravima”, kaže dalje McGowan, znači zapravo naturalizirati ih kako bi se prikrile strukture moći koje su uvjetovale njihovu proizvodnju i kontroliraju njihovu opstojnost (1991).

Progressivne političke teorije, prema postmodernistima, trebale bi podrijeti ili “subverzivno djelovati” na stabilne identitete i ukazivati na ideološke pretpostavke njihova konstituiranja, a sve kako bi ih destabilizirale i ukazale na normativne elemente koje su ih uopće stvorili. S potpunim razumijevanjem na ovakve kritike Butler, iz osviješteno feminističke perspektive, naglašava činjenicu da “kritički cilj feminizma nije stvaranje pogleda na svijet izvan konstituiranih identiteta”, da primjenjuje aparaturu represije i njome ukazuje na vlastitu lokaciju kulture, već se radi o stvaranju uvjeta da se afirmiraju lokalne mogućnosti intervencije kroz sudjelovanje u praksama koje stvaraju represiju, ali na način da ih se uvijek ogoljuje, ukazuje na mogućnost dekonstrukcijskog djelovanja i omogućava se pogled na njih iz druge perspektive, određene izvanjski zadanom “osviještenom pozicijom” (1990:147, 148). Na sličan je način došlo i do pomirenja esencijalističkog i

---

⁹ Američki postmodernizam koji se nastavlja na francuski poststrukturalizam ne može se definirati kao jedinstveni intelektualni pokret. Ono što ga ujedinjuje može se označiti kao epistemološki skepticizam, sumnja, pa čak i neprijateljstvo prema normativizmu i univerzalističkom strukturaliziranju postfiloloških praksi (usp. Eagleton, nav. dj.; Jamesonovu knjigu *The Political Unconscious*, Politički podsvjesno, 1981, i izd. 2002.; te *Writing and Difference* Jacquesa Derridaa u eng. prijevodu Alana Bassa i izdanju Vintage Classics).

konstrukcijskog modela u knjizi Hommija Bhabhe, *Lokacija kulture* (*The Location of Culture*, 1994) gdje se upravo lokacijom kulturalno drugog u perspektivu gledanja i čitanja određuju mogući identifikacijski pomaci u perspektivi kojom na vlastiti identitet gleda (znakovima se ispisuje) većinska kultura.

U slučaju ove konkretne analize dva iskazna subjekta i ocrtavanja (kolektivnih) identiteta koji se iščitavanju iz njihovih knjiga vidimo jasnu razliku u postupku. U prvom slučaju riječ je zaokruživanje slike konstrukcije koja se zasniva na mogućoj promjeni perspektive, ali i istovremenom usvajanju novog stabilnog stanja stvari, uspostave (esencijalistički zamišljenog) drugog obrasca mogućeg uspostavljanja zajedništva. Ovakav karambol političkog i ideološkog omogućen je kontinuitetom ispričanog u nizu romana od 1955. do 2005. (ukupno četiri: *Izgubljeni zavičaj*, *Mirisi, zlato i tamjan*, *Izvanbrodski dnevnik* i *Pristajanje*). Druga je slika konstruirana tek poslije raspada stanja stvari, odnosno nakon što su pukli svi elementi moguće re-konstrukcije (u romanu *Smrt djevojčice sa žigicama*, 2002). Na koji način, ipak, u njoj prepoznamo reference prema kontinuitetu (identitetskom i narativnom) i mogućnostima “pomirbe” esencijalističkog i konstruktivističkog kroz proces interpretacije, vidjet će se u nastavku ovog rada.

4. PROJEKT (NEDOVRŠENOG) POVRATKA: NA POČETKU I NA KRAJU – SAM

Prvi roman Slobodana Novaka završava povratkom na otok. Privremenim, osviještenim, ideološki zadanim, ali isto tako dvojbennim, s prisutnim elementima raspadanja konstante identitetske stabilnosti ondašnjeg ideološkog okvira. Ona je i na formalnoj razini, slijedom zadanosti forme pastoralnim uokvirenjem, takvom trebala ostati do kraja, transferirajući se od građanske u socijalističku (u ovom konkretnom slučaju prije socijalno svjesnu), otočki konstantnu i “horizontom očekivanja” izvanjski zadanu dvjema tematskim razinama naglašenim u obliku posebno izdvojenih narativnih sekvenci koje se, kasnije, ponavljaju u više romana. Ponajprije spomenimo lik strica. U njegovom slučaju s jedne je strane riječ o poziciji “između” i njegovoj pseudo-pripadnosti povlaštenoj klasi uz elemente osviještenosti o isključivanju iz “unutrašnjeg kruga” elite, a s druge je riječ o “drugosti” u odnosu na preživjelost obrasca identifikacije koji se projicira tim sjećanjima na kontekst u kojem je upravo stric bio posrednik između dvojnosti identitetâ koji nastaje

njuju Otok. Taj tematski sloj proteže se kroz lik Tunine koji u *Mirisima, zlatu i tamjanu* Madoni donosi “mršavog pivca”, a ostaje “kmetom” i nakon pobjede “revolucije”, čime se Novakov pripovjedač poigrava (u obliku gorke ironije) na nekoliko razina.¹⁰ Strica su još u “pastorali”, odnosno romanu *Izgubljeni zavičaj*, ubili partizani (u sceni koju priča treći lik po “povratku” pripovjedača na otok). Mada, usvojena pripovjedačeva “sestra”, ostala je sama i puna gorčine, a posao joj daju isti ti “ubojice”, odnosno partizani kojima je zahvalna zbog toga što joj na taj način omogućavaju da preživi. A sve je trebalo biti drugačije: raslojavanje nije trebalo poprimiti ovakve elemente preokreta koji na temelju krhotina potrage za prošlošću koja je nestala transformiraju stvarnost u pripovijetku, priču koja se jedino može obnoviti riječima, što se zbiva u prva četiri poglavlja prvog romana. Svako od tih poglavlja završava kratkom reminiscencijom o “izgubljenom vremenu” koje je prošlo, kojeg više nema i jedino se pričom može rekonstruirati. U petom poglavlju dolazi međutim do destabiliziranja značenja koje se povratno reflektira i prema prethodnim poglavljima. Ono se najprije otvara priznanjem glavnog lika da on nema zavičaja. A onda slijedi rečenica koju kasnije (u drugom tekstu) obnavlja kroz “autoreferencijalnost” još jedan lik koji se, mnogo kasnije, vraća na isto mjesto: “Divan je otok!”

Osim na razini ispisivanja pastoralno intoniranog teksta koji se urušava ovim “dokidanjem Arkadije” prvi se Novakov roman može interpretirati i iz pozicija ideologije čitanja/pisanja. Jedan ideološki dominirajući obrazac je nestao s “pozornice povijesti” u kojoj se ispisuje ovaj tekst (godina je 1955!) i glavni lik/kazivač/pripovjedač/pisac postao je dijelom nove mašinerije moći/vlasti. Upravo je snaga tog poglavlja u svijesti o izgubljenim očekivanjima jer je svijet, u praksi kakva se je nasilno oblikovala izvan “sigurnih” okvira književne komunikacije, trebao biti prilagođen prema njemu i njegovim potrebama. Tako izgubljen nije samo zavičaj već i zavičaj duha, osjećaja za pravdu i ono što je pravo. Slijedom toga Novak je, već u drugom romanu, za pisanje kojeg mu je trebalo više od deset godina, oblikovao negativni *imidž* tog svijeta, ogledalni odraz prvog teksta, s “*mirisima*” u njegovu središtu uz dva dopunjujuća amblemično intonirana relikvija koja mirise istovremeno dopunjuju i dekonstruiraju njihovu “humanu” i humanističku funkciju, i to ne samo u tekstu. To je prije svega zlato, kao nešto što simbo-

¹⁰ O ovome detaljnije u mom radu iz knjige *Gorak okus prešućenog* (2005): “Novak i Ferić: Obnova ili urušavanje modela” (241–268).

lično postoji na dvije razine: s jedne strane prizivajući čistoću i sjaj, a s druge sustav vrijednosti koji, relevantan u vremenu pripovijedanja, gubi svaku relevantnost izvan književnog obnavljanja “skrhanog svijeta”. Istovremeno, prvotno zadani ritam pastorale zamjenjuje se ovdje ritmom probavnog ciklusa umiruće plemkinje poremećena (ili samo zagubljena) razuma, a “oblikovanje” svijeta uokvireno je dobrovoljnim progonom glavnog lika, njegovim bijegom na Otok. Propitivanje stvarnosti iz te perspektive priprema je za mogućnost proizvodnje teksta u kojem je potpuno izgubljena čak i potreba za stavljanjem odnosa jednakosti između označenog i značenja, odnosno znakova koje proizvodi tekst i onog na što oni ukazuju. Tamjan se pak provlači kao umreženi mitologem suprotstavljen ideologemu “onih gore” (od kojih se Draga još jednom vratila razočarana i čvrsta u odluci da se i iza ograničenja fizičkog i izvanjskog pridruži glavnom liku). U ovom romanu se taj mitolo-gem intertekstualno nadovezuje na čitav niz već prije ispričanih narativnih sekvenci istog autora, scena koje su zadale izvanjske parametre negativne identifikacije prostoru otoka kao prostoru razlike. I ova razina amblemizacije teksta istovremeno je urušavanje svakog ukazivanja na simboličku razinu čitanja, na njezino iščitavanje kao dogovorljive jednoznačnosti i uokviravanja lika unutar čvrsto zadanih ideologemski označenih parametara. Istovremeno, unatoč razornoj ironiji, ova se samoća još uvijek može komunicirati, a tekst ima alegorijski sloj ispod kojeg se čita mogućnost ukazivanja na točno definiranu drugost kao modernistički kodiranu mogućnost postizanja čitateljskog konsenzusa. Unatoč pojedincu koji je sam, još uvijek postoje mi i oni, jasno definirani mitologemi koji ih određuju i ideološki zadani obrasci koji su ih konstruirali.

U trećem romanu, *Izvanbrodskom dnevniku*, otvorena parodija “stanja stvari” ukazuje na raspad stabilnosti obrasca koji okružuje riječi – oblikovateljice stvarnosti, mjesto na kojem industriju (industrializaciju), naciju (ili njezinu nadnacionalnu varijantu) i klasu¹¹ (s pridruženom vladajućom mašinerijom) zamjenjuje osviještena (poremećena !?!) individualna svijest u ne više potpuno dobrovoljnoj samoizolaciji. Riječ je o identifikacijskom obrascu *jastva* kojeg pokušava oblikovati jezični karambol urušavanja bilo kakve stabilnosti označenog (ironična multiplikacija svijesti). Alegorijska razina

---

¹¹ Određenje modernog industrijskim društvom, nacijom i klasom ovdje se čita na temelju Schwarzmantelova modela iz njegove knjige *Doba ideologije* (Zagreb, 2005); v. str. 16–18. Destabilizacije (dekonstrukcije) ovako zadana obrasca temeljnim na čitanju Jamesona (1981) i trećeg dijela nav. djela pod nazivom: “Krizna ideologija”.

podrivanja ideologema ironizacijom stabilnog sloja mitske “odsutnosti” ovdje je krahirala u kaosu isprepletenosti nespojivog, dakle u postmoderni. Poigravajući se s amblemima odlaska, progona i povratka, ovaj nam roman sažima simboličke slojeve značenja prva dva romana u tekstu kraćeg obima i bez potrebe za sentimentalnim ekskurzima bilo koje vrste. Sve je u njemu reducirano, svedeno na minimum, središeno i čvrsto ustruktuirano, a istovremeno otvoreno prema svim slojevima izvantekstualnog uključivanja koji su dominirali prvim dvjema romanima.

Četvrti roman (*Pristajanje*) vraća nas na područje koje Moya i Hames-Garcia u knjizi *Reclaiming Identity* radno nazivaju “predikamentom postmodernizma”. Ono što čine (realistički?!) kritičari postmodernizma na teorijskoj razini jest ukazivanje na nedostatak intelektualnih resursa koji omogućuju “prijelaz granice” zadanih obrazaca i osiguravaju okvire unutar kojih je moguće izvršiti evaluaciju mogućnosti ali i ograničenjâ koje zadaju različiti oblici određivanja tzv. stabilnih identiteta. Nakon što je u *Izvanbrodskom dnevniku* svaki oblik stabilnosti parodiran multiplikacijom mogućnosti raznih negativnih situacija (od zamjene identiteta progonitelja i progonjenog do neprimjetnog umiranja u grobnici koje neće biti zabilježeno službeno), četvrti nas roman vraća prema naznačenoj mogućnosti “društveno korisnog djelovanja”, ili bar njegova promatranja s interesom i potrebom da se sazna “što će dalje biti”. Ovo je dakle (ipak) povratak priči, dakle sudjelovanju u kolektivnom sjećanju.

Na teorijskoj razini ovakav način razmišljanja moguće je objasniti tumačenjem postojanja suvremenošću obilježene pripovjedačke svijesti koja, uokvirena iskustvima diskurzivnih presjecišta, polazi od dvije važne pretpostavke što stoje u njezinoj pozadini. Prva je da identiteti nisu samo proizvodi jezičnih struktura, odnosno fikcije koje se “pretvaraju” da predstavljaju faktografske činjenice, već da postoje obuhvatljive (ako već ne obuhvaćene) reference prema tom “pozitivističkom” epistemu koji je potencijalno sveobuhvatan, ako ne i obuhvaćen riječima ili drugim znakovima, to jest diskurzivnim presjecištima. Druga je pretpostavka društveno uvjetovana i polazi od odnosa percepcije identiteta (njegove proizvodnje) i društvene moći koja ga proizvodi. Ona je utemeljena na, kako se to u suvremenoj kritici zove, “novorealističnoj” kritici postmoderne paradigme kakvoj, prema mojim analizama, pripada Novakov pripovjedački diskurs (Škvorc, 2005:173).

Takozvani realistički kritičari postmodernizma analiziraju u svojim radovima odnos politike, moći i identiteta (Alcoff, 2005), odnosno odnos organizirane manipulacije, raspršenih silnica koje uvjetuju “lokalno identi-

ficirane mini-centre moći”¹² i oblikovanja subjekta u odnosu na razne konstrukte zajednice, s obzirom na uvažavanje kompleksa koji determiniraju pozitivnu i/ili negativnu identifikaciju, ovisno o interpretacijskoj poziciji. Pritom je važno uvažavanje činjenice da su identiteti često pretpostavljeni ili izabrani zbog kompleksnih subjektivno motiviranih razloga, ali da pritom svejedno mogu biti, do određene mjere, objektivno evaluirani. Štoviše, odabir identiteta uvijek ima svoje posljedice i nije stabilan bez ostatka. Upravo zato identitet treba, smatra Moya, biti objašnjen i shvaćen prije no što ga se može transformirati ili isprazniti od originalna(og) značenja.

U takvom procesu “vraćanja identiteta”, tvrde Moya i Hames-Garcia, procesi koji se nalaze ispod površine iskazanog daleko se bolje vide u procesu oblikovanja (ili transformiranja) onih identitetskih obrazaca koji su konstruirani i nalaze se u određenom tipu društvenog konflikta, negoli je to slučaj kod stabilnih i statičnih društvenih stanja (pojava) u kojima se identiteti postepeno oblikuju ili transformiraju.¹³ Upravo u tom aspektu povratka identitetu, transformiranja i “pražnjenja” od drugog identiteta lika bivšeg vojnog lica kojeg oblikuje jezik pripovjedača u *Pristajanju*, leži zanimljivost konstante (protegnute kroz četiri romana) koja se još jednom transformira: ovaj put prema stabilnosti statičnog društvenog stanja iz kojeg se o samim događajima pripovijeda, a što se fizički zbiva kasnije, nakon što su društveni procesi i potresi naznačeni u pozadini romana već dovršeni, a izvantekstualne pozicije vrlo čvrsto zauzete.

Upravo to omogućuje i naslućivanje dovršenosti projekta povratka i njegovu usmjerenost prema samom ishodištu pripovijedanja koja se do sada, kroz prijašnja tri romana, nije uspjela nametnuti kao “dovršeni projekt” niti na razini “sadržaja djela”, niti na nivou jezične kompetencije, što je zapravo bila i intencija tih tekstova i njihove autorske instance. Upravo otud i “pisanje istog teksta” nekoliko puta. Takav postupak je stvorio privid zaokruživanja iste priče iz različitih uglova, ali i čvrstoću pozicioniranja autoriteta koji stoji iza ispričovijedanih slojeva teksta. Upravo zato je tekst Novakov, sa svim svojim destruktivnim potencijalima, vrlo podatan za fiktivne interpretacije i mogućnosti “korištenja teksta” od strane iduće generacije hrvatskih pisaca. Uzimanjem ove činjenice u obzir jasnija biva i pseudo-parodija (u

¹² O odnosu organizirane moći “odozgora” i raspršenim elementima disperzije moći, v. M. Foucault, *Znanje i moć*, Zagreb, 1994.

¹³ U ovom drugom slučaju najčešće je riječ o subkulturama, dok je u prvom obično motivacija etnička ili etička (usp. Pharek, 2000).

obliku podražavanja obrasca) Ferićeva koja se prezentira u obliku već spomenuta prikaza lika ćelavog pisca iz lektire koji ima porno-video kasetu što ju pisac koji predaje lektiru (u romanu je Fero patolog!?, dok je pisac romana, Ferić, srednjoškolski profesor) treba u dogovoru s policijom ukrasti zbog rješavanja slučaja ubijene striptizete. Ta je epizoda indikativna za radnju Ferićeva romana, ali se cijeli konstrukt “Novaka” na Rabu (Otoku) Zorana Ferića zapravo ostvaruje kao “pomirba s otokom”, odnosno kraj napetosti proizvedene lektirou i mirenje sa stanjem stvari koje je potpuno izmaklo mogućnosti moralno motivirane intencijske interpretacije. Zato je Ferićev roman kriminalistički (naglašava trošnost obrasca), spiralan (cikličko kruženje nerazjašnjenog ili nerazjašnjivog) i bez stvarnog razrješenja (podrivanja obrasca).

Novakov pripovjedač se u “Nekropoli”, trećem dijelu *Izvanbrodskog dnevnika*, vraća na otok. Tamo će biti nazočan na sprovodu “nekom ili nekoj koji ili koja je umro ili umrla”. Pripovjedač se vraća na motiv groblja i varira temu iz novele “Treba umrijeti logično”, objavljene još u zbirci *Tvrđi grad* (1961). Razmišlja o tome kako se ne želi vratiti u Zagreb, već se smjestiti u grobnicu i neprimijećen leći pored svojih starih. No umjesto umiranja izabran je povratak. Još jedan povratak tamo gore. Za razliku od Ferićeve replike u kojoj je čak i sprovod predstava za oko trećeg, onog koji promatra *show* (grotesku sadašnjosti proizvedenu izokretanjem vrijednosti), Novakov pripovjedač i dalje pokušava postići neki poredak stvari u kojem će (ili bi trebala) pravda biti zadovoljena. I u *Pristajanju*, romanu nastalom nakon Ferićeve “groteske” unatoč činjenici da su stvari koje se događaju “veće od pojedinca” i da se ponovo otkriva da postoje identiteti koji nadilaze pojedinačno, pripovjedač svejedno ne može dopustiti da ga zakopaju u grob u kojem će se po njemu gaziti ili da bude podstanar “Dok se štogod nađe... drugo” (str. 115). Osim toga, za razliku od iduće generacije pisaca kod kojih je došlo do određene ideološke nivelacije i pomirbe “sa stanjem stvari”, ni svođenje računa ovdje nije završeno, premda su poznati rezultati pedesetogodišnjih ideoloških previranja:

Da sam sada izgovorio velike riječi, sigurno bih bio uporabio baš prave! Ali nemoćan sam, tlak mi pada, krv se povlači iz pesnica i mišića, otrov izažimlje iz ispljuvaka psovki što su zapele pod očnjacima i cijedi se u želudac i jetra... Postajem mali glupi svetac, milosrdnik, dah mi je utihnuo kao u ispovjedaonici, kao u pokori, kao u skrušenoj molitvi... Zar da se u smrti združim sa svojim obiteljskim krvnikom? Podmuklim ubojicom nedužnih. Da se ispružim usporedo s njim i da, onako ležečki, podignem desnu ruku sa srca, ispružim je preko “hodnika” kroz

grobnu nišu prema njegovoj lijevoj stelaži: “Znam, znam. Kada u dobroj namjeri naškodiš svojim idealima, to je prije svega osobna tragedija, i ja te žalim!?” Da mu tako kažem tek što me polože i kažem: “Bolje ti je bilo istupiti iz stroja, nego kvariti korak!” Da ga upitam što mu se čini da je postigao svojim zlodjelima?” (...), str. 115-116.¹⁴

Poetika ove proze još je uvijek uvjerena u nedostatnost riječi i u apsurdnost situacije u kojoj smo se našli svi mi koji (još uvijek) tragamo (za nečim). Upravo je zato pripovjedač i na početku i na kraju priče sam. Premda, gledano izvana, to može izgledati i drugačije. Pogotovo ako se označavanju svijeta (i njegovu stvaranju) pristupi multiplikacijom obrazaca i njihovim preuzimanjem iz drugih medija. Tada individualnom identitetu ne prijete gubljenje “čvrste točke”, kako je to slučaj u Novakovom “romanu(ima) rijekama”, već dolazi do njegove multiplikacije. Umjesto paranoičnog stanja ugroženosti ulazimo u sferu shizofrenične podvojenosti, umjesto sjećanja na let anđela (*Mirisi, zlato i tamjan*), na istjerivanje đavola (*Smrt djevojčice sa žigicama*), umjesto nedostatnosti materijala za fabuliranje, odnosno njegovu namjernu redukciju na (ne)bitno kod Novaka, na višak fabularnog materijala koji se gubi u širini kod Ferića. Ukratko: umjesto modernističkog traženja smisla, Otok je postao prostor otkrivanja slojeva besmisla koji su se ovdje premrežili u skoncentriranoj gustoći.

Upravo zato projekt povratka nikad nije imao šansu za uspjeh kao “jednosmjerno” zamišljeni “happy end” (uostalom, postoji i ironično intonirano poglavlje romana *Izvanbrodski dnevnik* pod naslovom *Jednosmjerno more*). Na početku i na kraju sam, iskazni subjekt zapravo pričom oponaša stvarnost, riječima ukazuje na fiktivnu odsutnost drugog, a čitava se konstrukcija njegova identiteta neprekidno vrti u krug. Upravo zato moguća je i njegova (re)konstrukcija u Ferićevu “posthumanističkom” kriminalističkom romanu *Smrt djevojčice sa žigicama*.¹⁵ U tom tekstu lik “čelavog pjesnika s debelim naočalama” na otoku Rabu, s Dragom koja je umrla, baš kao i (ži-

¹⁴ Citati iz Novakova romana *Pristajanje* su prema izdanju Naklade Ljevak, Zagreb, 2005.

¹⁵ Riječ je o spiralno zamišljenom romanu bez rješenja *Smrt djevojčice sa žigicama* (2004) Zorana Ferića (citati prema izdanju Naklade MD). Na tragu autora Jamesa Ellroya i interpretacije Stephena Knightsa (2004) koji ovakav tip proze karakterizira “kolapsom autentične hijerarhije očekivana vrijednosna poretka”, i prostorom u kojem “površinski sustav okolnosti raspadnuta poretka” omogućava rekonstrukciju negativnog identiteta kao “pseudovrijednosti”, Ferićevo ne-rješenje fabularnog tijeka radnje u tom romanu za hrvatsku književnost posve je novo, neočekivano, izravno izazovno i svakako drugačije od onog kakvo smo u hrvatskoj proznoj tradiciji i kriminalističkom kanonu (obrascu) očekivali.

vom) starom plemkinjom koju je (nepokretnu) njegovao i njeguje, predstavlja tek jedan od potencijalnih “slijepih rukavaca” tekstualnog, odnosno elementa na temelju kojih je eventualno moguće rekonstruirati sliku “stanja stvari” koje je u ovom tekstu kudikamo važnije negoli razrješenje fabularnog tijeka i odgovor na pitanje – tko je ubojica, tko kradljivac. Katkad se gubeći u rješanjima na granici banalnog, Ferić ipak uspijeva ovim “novakovskim” narativnim “rukavcem” potaknuti dijalog s dijelom tradicije na čijim zasadama gradi atmosferu priče i prostor pripovijedanja. Samoća postmodernog, izgubljenog subjekta koji se teško orijentira u prostoru i vremenu zapravo se ogleda u modernističkoj paradigmi lika koji svoj privid stabilnosti troši na sličan način: izgubljenost u samoći povratka koji se jednostavno ne može dovršiti kao zaokruženi tekst (projekt).

Mogućnosti zaokruživanja procesa identifikacije kao ispričanog svijeta odnosa prema drugom reduciraju se kod Novaka u ograđeni prostor vlastite sigurnosti koji je neprekidno ugrožen drugim kao nekim tko podriva stabilnost (vrta, otoka, ideologije). U Ferićevoj interpretaciji svijeta koji je izgubio dimenziju borbenosti i težnje da se ideali ostvare, podrivanje stabilnosti prirodno je stanje stvari, ishodište arhetipskog predpripovijedanog svijeta. Problem jedino ostaje u pronalaženju odgovora na pitanje kako se nositi sa samoćom: mazohističkim uživanjem u nezadovoljstvu uzrokovanom (konstruiranom) vlastitom pozicijom autsajdera u vrtu koji su “napale” životinje i korov (*Pristajanje*) ili pokušajem sudjelovanja u razrješavanju ubojstva koje se ne može razriješiti tipičnom književnom kriminalističkom konvencijom i koje će, zasigurno, i na kraju ostati *drugim* u odnosu na zajednicu koju je uznemirilo (*Smrt djevojčice sa žigicama*). To što se u ovoj drugoj situaciji pojavljuje “čelavi pisac iz lektire” svodi se na negativnu identifikaciju s tradicijom kojoj se svakako pripada, ali u odnosu na koju se može (barem pokušati) biti drugi. U Novakovu slučaju sama činjenica da se neki drugi *drugi* na taj način žele identificirati prema njemu, predstavlja ukazivanje na moguću dopunsku dimenziju ostvarenu u njegovu tekstu (kontinuitetu), ispričovijedanom svijetu koji ni nakon četvrtog romana nije razriješen – doveden do kraja: pripovjedač je naime i nakon razrješavanja dileme koja je opterećivala zajednicu i dalje ostao sam, premda sa sinom pije čaj. Pa se u svom paralelnom svijetu mogućeg susrećišta pita:

“... Jer, kako izbaciti preko palube sveto dosuđeno, urođeno, naslijeđeno...

I zapravo – korisno (...)

Ili... konačno – kako sretno potonuti” (str. 155)

Odlučeno je dakle ostati, preživjeti na toj “plovećoj ljusci” i na njoj neprimjetno nestati. Kod Ferića stvar postaje izokrenuta, umjesto raskida s podjelom svijeta na dobru i lošu polovicu u ovom tekstu dolazi do jedine čvrste točke na kraju: o odluci, zapisu o “uzroku smrti” ovisit će mogućnost povratka na Otok. U toj neugodnoj i moralno nabijenoj situaciji nema dvojbe o tome kako (sretno) potonuti, Fero zna da će nas sve skupa noć progutati.

5. POVRATAK U OZNAČAVANJE: (NE)MOGUĆNOSTI IMENOVANJA STVARI

Upravo zato Ferićev tekst je posve drugačiji, naoko trivijalan i posložen s nekoliko na prvi pogled nespretno složenih rošada i scena u kojima se pojavljuje Pisac, ali i neki od njegovih likova. Njegova žena je mrtva (aludira se na Dragu), ali je stara kontesa još uvijek živa. U Franki ona prepoznaje Dragu, a njezina grubost još je izravnija. Čak će Bobo Feri spremiti ciple, one koji su se hranili na istom mjestu kao i ukusna plava riba opisana u najpoznatijem Novakovom romanu. Ostatak jednog *drugog* svijeta koji je uokviren vlastitim smislom i posložen kao jedinstvena cjelina u Ferićevom je tekstu fragmentiran i stavljen u službu dvaju pseudokriminalističkih zapleta: jednog koji služi kao lažni rukavac (kidanje završnih stranica kriminalističkih romana) i drugog u kojem ubojstvo oko kojeg se vrti fabula, upravo u tradiciji postmodernog krimića (*Silence of The Lamb*, *LA Confidential*)¹⁶ ostaje nerazjašnjeno. Potraga za kolektivnim identitetom koji iza slojeva ironične negacije ipak krije priču o identitetu i postojanosti nacije, kod Ferića postaje posthumanistički hladna: ovdje ostaju živi samo simboli zatečenog “stanja stvari”: bolest, seks bez ljubavi, homoseksualnost, istjerivanje đavola, uboj-

---

¹⁶ Autor James Ellroy već u romanu *The Black Dahlia* (1987) kreće u pravcu koji će radikalizirati u *L. A. Confidential*: nasilje kao medij značenja i sredstvo oblikovanja posthumanističkog identiteta. Kod Thomasa Harrisa identitet je mjesto definiranja razlike, a put natrag prema “normalnom” poretku stvari moguć je unatoč čak i fizičkoj promjeni identiteta koju zadaje ekstremitet brutalnosti koji nas okružuje (Knight, isto: 199-205, poglavlje “At the Cutting Edge”, koje se bavi postmodernim postkrimićem). Kod Ferića je taj element naglašen brutalnošću kolektiva u pozadini. Te usputne “slike” toliko preuzimaju neke elemente romana da dolazi i do “istjerivanja đavola” iz lika koji ih je shizofreno (ne više paranoično kao u *Izvanbrodskom dnevniku*) sublimirao. Listanje identitetskih potencijala široke galerije likova ovdje je ipak dato na amblemskoj razini (bivši nacionalist – policajac, svećenik – nudist, uzoran otac – vlasnik striptiz kluba, itd.).

stva, rat kao pozadina stvarnosti s kojom se valja naučiti živjeti kao s kakvom prirođenom manom. Kao i u opisu Julie Kristeve, u ovakvom su tekstu značenja zadana na samoj površini tekstualnog, a identiteti koji se rekonstruiraju iza njih su fluidni i moguće ih je transformirati isključivo u situacijama gdje situacije postaju ekstremne. Opisujući postmoderni kriminalistički roman Knight upozorava da ovakvi romani ne opisuju nasilje kao generički motiviranu kategoriju (2004:202). Fokusiranjem na nasilje, smrt i posljedice ekstremnih situacija u ovakvim romanima često “posthumanističkom metamorfozom stavlja u svoje središte simplificirani model koncepta homoseksualnosti, rase ili društvene hendikepiranosti kao motiva za ubojstvo” (isto, 203). U ovakvoj shemi često mnijenje identiteta biva u doslovnom smislu fizičko (ubijena “Rumunjka” je štedjela novac za operaciju promjene spola). Razrješenje “ubojstva” u romanima koji za identitetom tragaju u ovakvim ekstremnim situacijama često je potpuno nevažno, te stoga nije ni čudno da je Ferićev roman u kritičkim tekstovima intuitivno dovođen u vezu s Davidom Lynchom i Markom Frostom, odnosno televizijskom serijom *Twin Peaks*, mjestom na kojem je pitanje identiteta prvi put radikaliziralo do ruba potpuna besmisla. Nije u tom kontekstu nevažno spomenuti da na naslovnici prvog izdanja romana piše da je riječ o mediteranskom *Twin Peaksu*. Ferić međutim svoju posthumanističku potragu za identitetom ipak stavlja u kontekst hrvatske tradicije, otoka i romana koji su taj otok postavili kao čudan i paranoičan spoj Arkadije i prognaničke ovidijevski (andrićevski?) zamišljene usamljeničke zemlje.

I Fero se vraća na otok. Isti onaj koji je Pisac napustio (na kraju *Izgubljenog zavičaja*), na njega se vratio u bizarnim uvjetima (*Mirisi, zlato i tamjan*), ponovo ga kao neuračunljiv napustio (*Izvanbrodski dnevnik*) da bi na kraju na njemu doživio još jedan rat (*Pristajanja*), lik Malog iz *Mirisa, zlata i tamjana*. Riječ je o Novakovu liku čije ime u njegovim romanima pripovjedač u prvom licu nikad ne izgovara eksplicitno, već ga izgovaraju drugi, uvijek u obliku nekakvog nadimka ili neizravnog obraćanja. Za razliku od tog lika, u Ferićevu romanu liječnika, patologa koji priča priču, zovu Fero. Nakon što su postavljeni prividi žanrovske pripadnosti romana, na 38. stranici romana započinje citatnost i izravne reference prema Novakovom, proznom opusu:

Sve je manje živih koje treba običi na ovom otoku, a i ti živi, kako veli pjesnik, živi su samo privremeno (2002, str. 38).

Scena korespondira s Novakovom kružnom identifikacijom dvojako: najprije izravno ukazuje na to da je riječ o citatnosti, ponavljanju i kontinuitetu, a onda se ritmički usjeca tip dekonstrukcijskog teksta koji ne negira konstantnost izdvojenosti, već ju prepliće s elementima drugačijeg tipa iskaza i drugih medija (stripa, novinskog izvješća, televizije). Nekoliko stranica kasnije, kao što se prethodna scena izravno vezuje na drugi dio *Izvanbrodskog dnevnika*, možemo pročitati pseudocitat koji izravno korespondira sa scenom iz završnog dijela *Mirisa, zlata i tamjana*. Maskarin će tako pitati Fera: “Nego, kako je gore?” (str. 41) u izokrenutoj sceni gdje je potraga za negativnom identifikacijom “onog gore” završena jer sad je kaos privremenosti, prevrtljivosti i neodredivosti identifikacijskih obrazaca prešao i preko kopna okružena morem, on je sveprisutan. Taj kontrast još više naglašava Ferićeva dekonstrukcija idiličnog početka *Izgubljenog zavičaja*, kad u uvodnoj sceni u kojoj se vrši obdukcija leša “žene s pimpekam” i to u podrumu napuštene vinarije uzvikuje: “Divan je otok!”

Prva scena Ferićeva romana je na groblju, omiljenom mjestu radnje Slobodana Novaka. Riječ je o naslovnoj priči druge Ferićeve zbirke kratkih priča koja je u ovom romanu postala prvim poglavljem, što predstavlja još jednu “rošadu” ovog autora, kako je to povodom analize “otočnosti” te zbirke naznačio Aleksandar Flaker (2003:191–192). Ta rošada statički je prikaz raslojavanja identiteta otočana, upravo kako je naviješteno *Izvanbrodskim dnevnikom*. No dok je prostor tog Novakovog romana dopustio zaokruživanje kruga i mogućnost novog prostora identifikacije u obliku ideološke rošade (Ferićeva je isključivo formalno-narativna) u *Pristajanju*, svijest o potpunoj nestabilnosti elemenata uspostave identiteta kod Ferića je jasna čak i kad neke narativne scene pobjegnu iz okvira kojima bi ih pripovijedanje trebalo zauzdati, odnosno u narativnim ekskurzima. Uvodeći za bilo koji od četiri “kriminalistička” zapleta irelevantnu scenu s recepcionerom Frankom, jedini prostor motivacije ostaje ukazivanje na dvostruko preokretanje identitetskih mogućnosti, čak i kad su u pitanju žene:

Običavao je govoriti da se žene dijele na okrutne i dosadne. Okrutne su ako ne daju, a dosadne ako daju. KomPLICIRANOST svijeta sastoji se u tome što okrutne s vremenom postaju dosadne i obrnuto, što bi svako biće trebalo ispuniti egzistencijalnim užasom, a to je samo drugačije ime za *kaos*.

Ako se ne varam, riječ je o jedinoj riječi u čitavom romanu koja je, osim stihovanih dijelova teksta, ispisana kurzivom. I to upravo u jednom “mrtvom” narativnom rukavcu. Kaos je to situacije u kojoj se kodiranje

mogućih ostataka stabilnosti postojanja identiteta i eventualan potencijal njegova ispisivanja (i iščitavanja) odvija na dvije razine: s ratom u pozadini koji se ispisuje na stvarnoj i simboličnoj razini međusobnih odnosa likova i mrežom pseudokriminalističkih zapleta koji se premrežavaju kroz prividnu rastrganost narativnog sloja teksta, upravo onako kako je nagoviješteno usporedbom s američkim posthumanističkim romanom, odnosno filmovima koji su na temelju navedenih romana nastali i dominirali scenom sredinom devedesetih. Ono što je međutim važno kao pripovjedni signal autorske intencije je odnos prema Otoku i piscu koji je Otok stavio na književnu mapu.

Pritom je izuzetno važno naglasiti da Ferićev Bobo nije Slobodan Novak, pisac, već je riječ o traganju za Piscem, identitetom autora, nekog tko je ušao u lektiru, nekog tko nam je već jednom pokušao objasniti svijet koji smo stvorili vlastitim znakovima, konvencijama i ideologijama, netko tko je bio blizu, nije uspio, a isto kao i mi – ili netko drugi čiji se identitet konstruira iz istog ishodišta – jede ciple, gleda porniće, čita nezanimljive knjige i druži se sa ženama koje nitko nije htio spolno zadovoljiti. Kako je re-konstruiran taj identitet pisca koji ne sudjeluje u istrazi i ne komentira događaje iza Velebita koji likove u baru Stipa Striptiza gledaju s televizijskih ekrana – izravno iz Dnevnika? Mislim da je najprije važno istaknuti da konstrukcija tog lika (identiteta) predstavlja gotovo školski primjer postmodernog konstrukcijskog obrasca u kojem fikcijski konstrukt označiteljske prakse “igra igru” između elemenata fikcije i faktografskog i pokušava šire zamišljenoj strukturi pružiti privid ovjerljivosti, kako bi se skrenula pozornost s činjenice da su svi odnosi i sve konstrukcije identiteta označene na samoj površini tekstualnoj, kroz mrežu fabularnih i dijaloških odnosa, bez prikriivenih slojeva ironijskih umnažanja značenja, onako kako su ona umrežena kod Novaka “iza” fabularnih slojeva (modernističkog) podteksta, odnosno autorske intencije.

LITERATURA

- Alcoff, Martin Linda (2000): "Who is Afraid of Identity Politics?" U: *Reclaiming Identity. Realist Theory and the Predicament of Postmodernity*, ur. Paula M. L. Moya i Michael R. Hames-Garcia. Berkley: University of California Press.
- Biti, Vladimir (1994): *Uplitanje nerečenog*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Biti, Vladimir (2000): *Strano tijelo pri/povijesti. Etičko-politička granica identiteta*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Butler, Judith (1990): *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London i New York: Routledge.
- Jameson, Fredric (1981): *The Political Unconscious. Narrative as a socially symbolic act*. New York: Methuen & Co. Ltd.
- Cipek, Tihomir i Josip Vrandečić, ur. (2007): *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*. Zagreb: Alinea.
- Derrida, Jacques (1999): *Drugi smjer*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Derrida, Jacques (2006/1967/): *Writing and Difference*. London i New York: Routledge.
- Duda, Dean (2002): *Kulturalni studiji. Ishodišta i problemi*. Zagreb: AGM.
- Eagleton, Terry (1991): *Ideology. An Introduction*. London i New York: Verso.
- Eagleton, Terry (2005): *Teorija i nakon nje*. Zagreb: Algoritam.
- Flaker, Aleksandar (2003): "Spaltium arbae". U: *O Slamnigu. Modernitet druge polovice dvadesetog stoljeća*, ur. Goran Rem. Osijek: Pedagoški fakultet Osijek.
- Foucault, Michael (1994): *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.
- Hall, Stuart (2007): "Cultural studies and its theoretical legacy". U: *The Cultural Studies Reader. Third Edition*, ur. Simon During. London i New York: Routledge.
- Knights, Stephen (2004): *Crime Fiction 1800-2000. Detection, Death, Diversity*. New York: Palgrave, Macmillan.
- McGowan, John (1991): *Postmodernism and its Critics*. Ithaca: Cornell University Press.
- Moya, M. L., Paula i Michael R. Hames-Garcia (2000): *Reclaiming Identity. Realist Theory and the Predicament of Postmodernity*, ur. Paula M. L. Moya i Michael R. Hames-Garcia. Berkley: University of California Press.
- Parekh, Bikhu (2000): *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Basingstoke-London: Macmillan.
- Royek, Chris (2007): "Stuart Hall and the Birmingham School". U: *Cultural Theory. Classical and Contemporary Position*, ur. Tim Edwards. London: Sage Publications.
- Schwarzmantel, John (2005): *Doba ideologija. Političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*. Zagreb: AGM.
- Škvorc, Boris (2005): *Gorak okus prešućenog. Ironično u tekstovima, kontekstu i intertekstualnim konotacijama suvremene hrvatske proze*. Zagreb: ALFA.

Primljeno 19. studenoga 2008.

SUMMARY

ON IDENTITY FORMATION AND TYPES OF SUBVERSION OF THE (MYTHOLOGICAL) UNITY OF THE NARRATED

The modalities of Novak's deconstruction and Ferić's reconstruction
of the ideological layers of the author's intention

Boris Škvorc

The main assumption is that through his novels, Slobodan Novak constructs an identity pattern which may overlap with other texts, i. e. supplement them, thus creating a unique discourse space of the narrated. In this paper, the author deals with identity construction and types of subversion of the imagined unity in Novak's novels and with the possibilities by which the model realized in this way can inspire other contemporary Croatian writers, primarily "the island fiction" written by Zoran Ferić, that is the patterns in his novel *Smrt djevojčice sa žigicama* (*Death of a girl with the matches*).

Key words: Slobodan Novak, Zoran Ferić, identity, narration, deconstruction